

ADAM ŁUKASZEWICZ

FATA MIHI, CAESAR... KILKA UWAG O KORNELIUSZU GALLUSIE

Znaczną rolę w kampanii egipskiej Oktawiana w r. 31 i 30 p.n.e. zakończonej triumfem nad Kleopatram i Egipcem, odbyty w Rzymie 15 sierpnia 29 r. p.n.e.¹, odegrał Gajusz Korneliusz Gallus. Wkrótce Gallus padł ofiarą *damnatio memoriae*, co wpłynęło także na naszą wiedzę o jego udziale w kampanii egipskiej. Udział ten musiał być doniosły, bo inaczej Oktawian nie mianowałby Gallusa prefektem Egiptu. To, co wiemy o zasługach wojennych Gallusa, pochodzi od Orosjusza², streszczającego zaginione księgi Liwiusza, a poniekąd także od Plutarcha³.

Rok samobójczej śmierci, wiek, a zatem i przybliżoną datę urodzenia Gajusza Korneliusza Gallusa, syna Gnejusza znamy dzięki Euzebiuszowi, który (w przekładzie Hieronima) mówi, że „Cornelius Gallus Foroiuliensis a quo primum Aegyptum rectam supra diximus, XLIII aetatis suae anno propria se manu interfecit” w roku 1990 od Abrahama czyli w roku 27 p.n.e.⁴ Idąc za Kasjuszem Dionem, który datuje upadek Gallusa na ósmy konsulat Augusta (ze Statyliuszem Taurusem, towarzyszem Oktawiana spod Akcjum), Boucher uznał 26 p.n.e. za rok samobójstwa Gallusa. Wobec poświadczonych 43 lat życia wskazuje to na rok 70 lub 69 p.n.e. jako na datę urodzin. Był więc Gallus rówieśnikiem egipskiej królowej Kleopatry VII, do której pojmania w Aleksandrii walcie się przyczynił⁵. Miejsce urodzenia Gallusa, Forum Iulii, to przypuszczalnie obecne Fréjus na południu Francji. Wchodzi jednak w grę również Forum Iulii (albo Iulium) Iriensium, dzisiaj Voghera, miejscowość odległa o około 60 kilometrów od Mediolanu⁶, a także Forum Iulii w pobliżu Akwilei (Cividale del Friuli).

¹ Cassius Dio LI 21; *Livii Periocha* CXXXIII; Suet. *Aug.* XXI 2; por. J.P. Boucher, *Caius Cornelius Gallus*, Paris 1966, s. 26.

² Orosius VI 19.15.

³ *infra*, przyp. 5.

⁴ Hieronymus, *Chronicon*, ad annum 27 a. Chr., (R. Helm, wyd., *Eusebius Werke*, VII. *Die Chronik des Hieronymus*, Berlin 1956, s. 164.

⁵ Plutarch, *Antoniusz*, 79.

⁶ Boucher, *op. cit.*, s. 11.

Do osobliwości można zaliczyć fakt, że Korneliusz Gallus, wybitny dowódca wojskowy i prefekt Egiptu, był zarazem słynnym poetą⁷. Z jego twórczości zachowało się niewiele więcej, niż z utworów innego utalentowanego poety, a mianowicie cesarza Nerona, tendencyjnie uważanego zazwyczaj za marnego wierszokletę i grafomana na tronie. Do niedawna z całej twórczości Gallusa znana była tylko niecała linijka:

Uno tellures dividit amne duas.

Jednym dwie ziemie rozdziela brzegiem.

Zachował ją w swym tekście geograf Vibius Sequester⁸. Chodzi o rzekę Hypanis, czyli Boh, która dla starożytnych stanowiła granicę między Europą a Azją. (Nie należy jej mylić z Bugiem, co się niekiedy zdarza mieszkańcom odleglejszych stron w związku ze spotykanym czasem określeniem Bug Południowy). Użycie liczby pojedynczej *uno ... amne* wskazuje – nawiasem mówiąc – na to, iż granica na rzece w pojęciu starożytnych nie biegła środkiem nurtu, tylko brzegiem.

Korneliusz Gallus był za życia przedmiotem pochwał i zachwytów współczesnych mu poetów. Na przykład Owidiusz napisał:

Gallus et Hesperii et Gallus notus Eois
Et sua cum Gallo nota Lycoris erit⁹.

Nie ma wątpliwości, że stan zachowania twórczości Gallusa jest konsekwencją *damnatio memoriae*. Ubolewanie Augusta nad śmiercią Gallusa świadczy jedynie o hipokryzji princepsa¹⁰. Komentarz Serwiusza do *Bukolik* Wergiliusza mówi, że na rozkaz Augusta autor usunął z czwartej *Georgiki* partię dotyczącą Gallusa i zastąpił ją opowieścią o Arysteuszu, który za swe zasługi zyskał nieśmiertelność:

(Gallus) fuit amicus Vergilii adeo ut quartus georgicorum a medio usque ad finem eius laudes teneret, quas postea iubente Augusto in Aristaei fabulam commutavit¹¹.

⁷ Tożsamość prefekta i poety musiała w okresie późnorzymskim budzić wątpliwości, skoro Ammianus Marcellinus musiał samodzielnie dojść do wniosku, że jest to ta sama postać: „Gallus poeta quem flens quodam modo in postrema Bucolicorum parte Vergilius carmine leui (leni?) decantat”, Ammianus Marcellinus XVII 4.5.

⁸ *Geographi Latini minores*, A. Riese (wyd.), Heilbronn 1878, s. 148; por. Boucher, *op. cit.*, s. 83 i przyp. 49.

⁹ *Amores* I 15.29–30.

¹⁰ Suetonius, Aug. LXVI 4: „Sed Gallo quoque et accusatorum denuntiationibus et senatus consultis ad necem compulso, laudavit quidem pietatem tantopere pro se indignantium, ceterum et inlacrimavit et vicem suam conquestus est quod sibi soli non liceret amicis quatenus vellet irasci”.

¹¹ Servius, ad B X, 1 (G. Thilo (wyd.), *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Bucolica et Georgica commentarii*, III, 1, Leipzig 1887, s. 118). Por. Boucher, *op. cit.*, s. 59, zob. też s. 19–20.

Obecnie znamy nieco więcej pozostałości poezji Gallusa. Papirus znaleziony w 1978 roku w w Qasr Ibrim (staroż. Primis) w północnej Nubii przyniósł fragment poetycki, który na podstawie imienia Lycoris, muzy Gallusa, zawartego w pierwszej linijce zachowanej na papirusie, brzmiącej „tristia nequit[ia ...] ja, Lycori, tua”, powiązano z osobą poety-prefekta¹². Garnizon rzymski w Primis miał krótki żywot. Powstał zapewne dopiero w czasie ekspedycji nubijskiej Publiusza Petroniusza w roku 23 p.n.e.¹³ i przetrwał zaledwie do roku 21 p.n.e., kiedy go wycofano na mocy układu Rzymu z Meroitami¹⁴.

Zanim fragment prywatnego odpisu książki z wierszami Gallusa znalazł się na śmietniku razem z innymi papirusami, książka ta była już niewątpliwie pismem zakazanym. Z pewnością wycofano ją z użytku wcześniej, zaraz po *damnatio memoriae* Gallusa, to jest w roku 27 lub 26 p.n.e. Można tylko zastanawiać się, czy rękopis przechowano potajemnie jako czyjąś ulubioną lekturę, czy też był tylko makulaturą, albo zachował się przypadkiem, gdyż nie przywiązywano znaczenia do treści jakiegoś niekompletnego papirusu. Czyżby w Egipcie nie dopilnowano likwidacji utworów Gallusa znajdujących się w posiadaniu osób prywatnych? Oficjalne inskrypcje starannie niszczone¹⁵.

Fragment papirusowy z Qasr Ibrim zawiera 9 kompletnych lub niemal kompletnych linijek, oraz niewielkie pozostałości kilku dalszych. Nie jest to fragment elegii, gatunku, z którego uprawiania słynął Gallus, ale pozostałość trzech epigramów.

Zachowana w całości zwrotka brzmi:

Fata mihi, Caesar, tum erunt mea dulcia, quom tu
maxima Romanae pars eris historiae,
postque tuum reditum multorum templa deorum
fixa legam spolieis deivitoria tuis.

Los mój, Cezarze, wtedy będzie mi słodki, gdy
zajmiesz najznakomitsze miejsce w rzymskiej historii,
a po twym powrocie przeczytam, że świątynie licznych bogów
wzbogaciły się o twoje umieszczone (w nich) łupy¹⁶.

¹² R. D. Anderson, P. J. Parsons, R. G. M. Nisbet, „Elegiacs by Gallus from Qasr Ibrim”, JRS 69, 1979, s. 125–155.

¹³ Strabon, *Geografia* XVII 53–54; Pliniusz Starszy, *Historia naturalna* VI 29 (35) 181–182; Kasjusz Dion, *Historia rzymska* LIV 5.4.

¹⁴ Taką chronologię potwierdza ustna informacja podana przez zespół opracowujący niewydane papirusy z Qasr Ibrim, że datowane papirusy ze śmietnika garnizonu rzymskiego noszą daty zamykające się w przedziale jednego roku (22–21 p.n.e.). Wg T. Derda, referat na konferencji sprawozdawczej Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 3 grudnia 2014 r.

¹⁵ E. Bernand, *Les inscriptions grecques et latines de Philae*, II, Paris 1969, nr 128, s. 35–47. Por. Boucher, *op. cit.*, s. 30–40 oraz M. Sartre, *Wschód rzymski*, Warszawa 1997, s. 453. F. Hoffmann, M. Minas-Nerpel, S. Pfeiffer, *Die dreisprachige Stele des C. Cornelius Gallus*, Berlin 2009.

¹⁶ Przekład mój, A. Łukaszewicz.

Wydawcy owego papirusu, w tym wybitny papirolog Peter Parsons, oraz różni późniejsi komentatorzy skłaniali się wyraźnie do wniosku, że w tekście chodzi raczej o Juliusza Cezara, a nie o Oktawiana¹⁷. Zdaniem piszącego te słowa jest to pogląd mylny. Gallus był ściśle związany z Oktavianem, któremu zawdzięczał karierę, zakończoną niełaską despoty, a ta z kolei doprowadziła Gallusa do rękoma samobójczej śmierci. O sprawie samobójstwa Gallusa już pisałem i napiszę jeszcze, gdyż jest to zagadka ciągle czekająca na rozwiązanie¹⁸. W czasach Juliusza Cezara Gallus, urodzony w roku 70 lub 69, nie miał jeszcze możliwości pisania wierszy adresowanych bezpośrednio do Cezara. Dlaczego zresztą miałby po powrocie Cezara (*scil.* do Rzymu) „czytać” o zawieszeniu łupów w świątyniach? Czyny Juliusza Cezara mógłby wychwalać zapewne najwcześniej w roku 45 p.n.e. Miał wtedy nie więcej niż 24 lata. To dopiero Oktavian wyniósł Gallusa do stanu ekwitów i umożliwił szybką, potem tragicznie zakończoną karierę. Od Swetoniusza wiemy, że Gallus był postacią „z awansu społecznego”: *ex infima ... fortuna*¹⁹. Kilka lat po opublikowaniu w *Journal of Roman Studies* papirusu Gallusa, ukazał się artykuł, w którym włoski autor G. Giangrande negował autorstwo Gallusa²⁰. Później F. Brunhölzl posunął się jeszcze dalej, uznając ów tekst na papirusie za fałszerstwo²¹. Temu pogładowi dał słuszną odprawę, popartą solidnymi erudycyjnymi argumentami, uczony z Moguncji Jürgen Blänsdorf²².

W czasach kiedy Gallus pisał panegiryki ku czci Oktawiana, były one zgodne z ogólnym tonem propagandy, którą uprawiali inni poeci, znajomi i przyjaciele Gallusa. Również samego Gallusa wysławiali oni jako wielkiego poetę. Poziom poetycki tekst znanego z Qasr Ibrim na pozór nie potwierdza wielkiej renomy Gallusa. Czy jednak rzeczywiście jest to przejaw poetyckiego wyrobnictwa i serwilizmu? Nie jest to w zasadzie aż tak zła poezja.

A może w tekście Gallusa kryła się jakaś złośliwość? Może miał on znaczyć: przejdź sobie Cezarze do historii, a ja będę o tobie czytał? Nie wydaje się to możliwe. Chodzi raczej o zwykłe pochlebstwo wobec nadzwyczaj możnego protektora,

¹⁷ R. D. Anderson, P. J. Parsons, R. G. M. Nisbet, *Elegiacs...*, zwłaszcza s. 151–155; później np. L. Nicastrì, *Cornelio Gallo e l'epica ellenistico-romana. Studio dei nuovi frammenti*, Napoli 1984.

¹⁸ A. Łukaszewicz, *Pamięć i propaganda. Pierwszy prefekt Egiptu w krzywym zwierciadle późnoantycznej historiografii*, [w:] *Sympozja Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, t. 7: *Pamięć i upamiętnienie w epoce późnego antyku*, red. B. Iwaszkiewicz-Wronikowska, D. Próchniak, A. Głowa, Lublin 2010, s. 179–185; por. A. Łukaszewicz, *Cornelius Gallus and the Beginnings of Roman Policy in Nubia*, [w:] *Between the Cataracts, Proceedings of the 11th Conference of Nubian Studies, Warsaw University, 27 August – 2 September 2006*, cz. 2, z. 2: *Session Papers*, Warsaw 2010, s. 535–540.

¹⁹ Suet. Aug. LXVI 2.

²⁰ G. Giangrande, *An alleged fragment of Gallus*, QUCC 34, 1980, s. 141–153; *idem*, *On the Pseudo-Gallus, „Corolla Londiniensis”* 2, 1982, s. 83–93; *idem*, *Hellenistic features in the Pseudo-Gallus, ibidem*, s. 99–108.

²¹ F. Brunhölzl, *Der sogenannte Galluspapyrus von Kasr Ibrim, „Codices Manuscripti”* 10, 1984, s. 33–40.

²² J. Blänsdorf, *Der Gallus-Papyrus – eine Fälschung?*, ZPE 67, 1987, s. 43–50.

a może i o to, że aktualne dzieła historyków i informacje polityczne czytano „na bieżąco”, o czym skądinąd przy innej okazji pisałem²³.

W rzeczywistości *legam* oznacza, moim zdaniem, że Gallus spodziewa się, iż w chwili przyszłych uroczystości w Rzymie będzie przebywał w Egipcie, a wiadomości o przyozdobieniu świątyń rzymskich łupami będą do niego docierały z nad Tybru na piśmie.

Co do przejścia Cezara (Oktawiana) do historii, to rzeczywiście mamy do czynienia z pochlebstwem, zapewne jednak opartym na autentycznym poczuciu doniosłości współczesnych poecie zdarzeń, w których Gallus zresztą czynnie uczestniczył jako współtwórca rodzącego się kształtu państwa rzymskiego. Później, kiedy Oktawian stanie się Augustem, a Gallusowi obserwującemu już w Rzymie nowe porządki wino rozwiąże język, ten pełen wewnętrznej pasji żołnierz i poeta powie, co naprawdę myśli o swoim szefie²⁴. I wtedy zginie.

Uniwersytet Warszawski

Instytut Archeologii

Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

FATA MIHI, CAESAR... A FEW OBSERVATIONS ON CORNELIUS GALLUS

Abstract

This article presents a few of the problems relating to Cornelius Gallus, his poetic creations, political career and its collapse, and the *damnatio memoriae* ordered by Octavian Augustus, the result of which was the discarding of papyri of his work at Qasr Ibrim in 22-21 BC.

Key words: Cornelius Gallus, Roman poetry, Octavian Augustus, Qasr Ibrim, papyri.

²³ Zob. np. A. Łukaszewicz, *Kaiser Elagabal in den Papyrusurkunden (Historiographie, Papyri und die öffentliche Meinung)*, [w:] „*Nunc de Suebis dicendum est...*” *Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata*, Warszawa 1995, s. 171–175. Por. *idem*, *Antoninus the koryphos (note on P.Oxy. XLVI 3298.2)*, „*The Journal of Juristic Papyrology*” 22, 1992, s. 43–46 oraz *idem*, *Ergänzende Bemerkungen zu P. Oxy. XLVI 3298.2*, „*The Journal of Juristic Papyrology*” 23, 1993, s. 115–118.

²⁴ Owidiusz dobrze wiedział o co naprawdę chodziło, pisząc w *Tristiach*:
Non fuit opprobrio celebrasse Lycorida Gallo
Sed linguam nimio non tenuisse mero.
„Nie było hańbą Gallusa, że sławił Lykoris,
lecz że z nadmiaru wina nie powściągnął języka”.
(Ovidius, *Tristia* II 444–445).